

A large graphic consisting of a thick black left parenthesis and a thick white right parenthesis, both facing each other. Inside the space between them are three solid black dots arranged horizontally.

Interpretace textů

(nejen) ke státní maturitě

Robert Ibrahim a kol.

Robert Ibrahim a kol.

Akropolis
Praha 2010

Interpretace textů

(nejen) ke státní maturitě

Robert Ibrahim a kol.

Ibrahim, Robert

Interpretace textů: (nejen) ke státní maturitě /

Robert Ibrahim a kol. – Praha: Akropolis, 2010

ISBN 978-80-87481-05-9 (brož.)

821.162.3 * 82.07 * 82:37.016 * 371.279.5/6

- česká literatura
- interpretace a přijetí literárního díla
- literární výchova
- maturitní zkoušky
- texty
- příručky

82.0 – Literatura (teorie) [11]

Lektorovala: prof. PhDr. Jaroslava Janáčková, CSc.

© Robert Ibrahim (vedoucí autorského kolektivu), 2010

© Robert Adam, 2010

© Alena A. Fidlerová, 2010

© Jan Čihák, 2010

© Bohuslav a Jana Hoffmannovi, 2010

© Jiří Holý, 2010

© Petr Nejedlý, 2010

© Graphic & Cover Design Petr Beránek, 2010

© Filip Tomáš – Akropolis, 2010

ISBN 978-80-87481-05-9

ISBN 978-80-87481-15-8 (ePUB)

ISBN 978-80-87481-16-5 (PDF)

PŘEDMLUVA

Milé čtenářky, milí čtenáři,

cílem této knížky je ukázat, jak lze prakticky přistupovat k interpretaci textu. Má sloužit jako pomůcka k přípravě na ústní zkoušku státní maturity z češtiny, doufáme ale, že tím se okruh jejích uživatelů a funkce nevyčerpají.

Ačkoli má publikace praktický účel, nebylo naším cílem poskytnout zásobník hotových interpretací, které se studenti naučí nazpaměť a u maturitní zkoušky pak jen odříkají (naštěstí by to vzhledem k podobě zkoušky nemělo být ani možné). Šlo nám o ukázání metody – cesty. Ideální čtenář bude k našim interpretacím přistupovat jako k inspiraci, kterou kreativně využije při vlastní práci s libovolnými texty.

Interpretace textu bývá někdy nahrazována velmi podrobnou evidencí konkrétních jazykových prostředků. Jakkoli je tento přesný a podrobný výčet užitečný a nepostradatelný, od interpretace se liší. Tou se stává až utříděné zamyšlení nad funkcí těchto prostředků ve struktuře textu. To bývá kámen úrazu, protože neexistují předem hotové odpovědi, nelze např. tvrdit, že jeden prostředek má jen jednu funkci, resp. že jednu funkci lze realizovat jen jedním prostředkem (což ale na druhou stranu neznamena naprostou svévoli).

Je možné, že některé zde uvedené interpretace budou působit příliš odborně nebo příliš specializovaně. Naším záměrem bylo, aby předkládané interpretace byly sice srozumitelné (samozřejmě při vynaložení úsilí), ale aby zároveň neslevovaly z nároků, které by maturitní zkouška měla mít.

Publikace je sestavena z patnácti kapitol, každou kapitolu tvoří ukázka uměleckého a neuměleckého textu a jejich následná interpretace, která se co nejvíce soustředí na text ukázek a pouze v některých případech přihlíží k celku díla, popřípadě k širšímu kontextu. Umělecké texty byly zvoleny s ohledem na katalog požadavků pro maturitní zkoušku z českého jazyka a literatury (zcela záměrně jsme se vyhnuli zahraničním literaturám), neumělecké texty reprezentují základní funkční styly. Rozsah ukázek a délka interpretací se sice mohou kapitolu od kapitoly lišit, ale snažili jsme se držet v určitých mezích. Ponechali jsme v kompetenci autorů, jestli budou chtít volit ukázky, mezi nimiž je nějaká souvislost, nebo jestli vyberou ukázky, které nemají nic společného. Tím jsme se snažili obsáhnout obě možnosti, které nová maturitní zkouška nabízí, upozorňujeme však, že jsme tím nechtěli odlišit kapitoly podle náročnosti (neplatí tedy, že kapitoly, v nichž je mezi oběma ukázkami souvislost, jsou určeny pro vyšší úroveň, a kapitoly druhého typu pro základní úroveň).

Doufáme, že naše knížka splní svůj cíl, totiž alespoň částečně odpoví na otázku, jak je text „udělán“, tj. jakými prostředky autor dosahuje naplnění svého záměru.

Robert Ibrahim, vedoucí autorského kolektivu

Předmluva

5

Česká literatura do konce 18. století

01	<i>Zrcadlo člověčího spasení</i>	10
	publicistický styl (Valtr Komárek: <i>Kronika zoufalství a naděje</i>)	12
	Interpretace textů Petr Nejedlý	14
02	Jan Amos Komenský: <i>Labyrint světa a ráj srdce</i>	18
	rétorický styl (Petr Pithart: <i>Slavnostní projev...</i>)	20
	Interpretace textů Alena A. Fidlerová	22
03	Antonín Francel Sýkora: <i>Zpěvník</i>	30
	vědecky odborný styl	
	(Jaroslav Markl: <i>Nejstarší sbírky českých lidových písní</i>)	32
	Interpretace textů Petr Nejedlý	33

Česká próza 19. století

04	Václav Rodomil Kramerius: <i>Železná košile</i>	40
	populárně naučný styl (Jaroslav Spirhanzl-Duriš: <i>Z ptačí říše</i>)	41
	Interpretace textů Robert Adam	42
05	Karel V. Rais: <i>Když se připozdívá</i>	48
	prostě sdělovací styl	
	(Karel V. Rais – Svatopluk Čech: <i>Výběr z listů přátel</i>)	50
	Interpretace textů Robert Adam	51

Česká poezie 19. století

06	Karel Hynek Mácha: <i>Máj</i>	56
	prakticky odborný styl	
	(Magdalena Dobromila Rettigová: <i>Domácí kuchařka</i>)	59
	Interpretace textů Robert Ibrahim	60
07	Otakar Auředníček: <i>Zpívající labutě</i>	66
	prostě sdělovací styl (přepis záznamu hodiny češtiny)	67
	Interpretace textů Robert Ibrahim	70

Česká próza 20.–21. století

08	Karel Čapek: <i>Utkvění času</i>	78
	publicistický styl (Ivan Motýl: <i>Reportáž od Odry</i>)	79
	Interpretace textů Jan Čihák	81
09	Ivan Olbracht: <i>Nikola Šuhaj loupežník</i>	88
	publicistický styl (H.: <i>Šuhajův případ</i>)	89
	Interpretace textů Jiří Holý	90
10	Arnošt Lustig: <i>Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou</i>	94
	publicistický styl (Ota Kraus – Erich Schön: <i>Továrna na smrt</i>)	96
	Interpretace textů Jiří Holý	97

Česká poezie 20.–21. století

11	Václav Hrabě: <i>Voda načichlá nikotinem</i>	102
	publicistický styl (Václav Hrabě: <i>Třicet a jedna noc</i>)	103
	Interpretace textů Bohuslav a Jana Hoffmannovi	104
12	Ladislav Novák: <i>Kouzlo letní noci</i>	110
	prakticky odborný styl (předpověď počasí)	110
	Interpretace textů Bohuslav a Jana Hoffmannovi	112
13	Čan: <i>Sonety pro nic a za nic</i>	118
	publicistický styl (reklama)	119
	Interpretace textů Robert Ibrahim	120

České drama 19.–21. století

14	Ladislav Stroupežnický: <i>Naši furianti</i>	126
	administrativní styl (jednací řád zastupitelstva města)	128
	Interpretace textů Bohuslav a Jana Hoffmannovi	130
15	Václav Havel: <i>Audience</i>	136
	administrativní styl (žaloba)	138
	Interpretace textů Jan Čihák	140

Česká literatura do konce 18. století

Zrcadlo člověčího spasenie
publicistický styl (Valtr Komárek: *Kronika zoufalství a naděje*)
Interpretace textů Petr Nejedlý

Zrcadlo ľudského spasenie

[...]

- 1 V dávnejšom čase slyšeli sme, ako Boh človeka ctil. Potom slyšmy, ako človek sám se zšeredil. Človek keď ve cti bol, neurozumel, vyvržen jest, že proti Bohu, stvoriteľovi svému, se vzdvihl, vyvržen z ráje rozkošného v toto údolí hubenstva i chudoby. Lehcě vážil
- 5 čest sobě danú i našel zde truchlost a bolest. Vyšel z ráje, z místa radostného a rozkošného, i všel v místo bolesti a protivenstva plné, všel v svět lstivý a falešný, jenž mnoho dobrého slibuje ve všem živě. [...] Slibuje mnoho zboží a velikú čest, ale na skonání dává zetlení a smrad. [...] V poslední potřebu žádně nemôž dáti
- 10 člověku pomoci, ale ledva až dá biedné prostěradlo. [...] Proto svět také proraditeli podobně jest přirovnán, skrzeňž Kristus políbením lstivě jest prorazen. Také znamení svět dává diáblóm, jakěž Judáš dal Jezukristovým nepřátelům, řka: „Kohož ť políbím, dada jemu lid a zboží, ten ť jest, držte jeho věčně mučiec.“ Avšakž pravda,
- 15 že zboží ne vždy dáno jest k zatracení, ale mnohým prospěšno jest k věčnému spasení. Nebo Daniel prorok řekl králi Nabuchodonozorovi, dáváje jemu spasitedlnú cestu: „Hřiechy tvé almužnami vykúpiš.“ Aneb vedě Boh mocných od sebe neodlučuje, poněvadž sám jest mocný, požívají li časných věcí. Jako Tobiáš řekl, svého syna učě: „Budeš li mnoho mieti, hojně daj, a pakli málo bude, ale i toho rád udielej.“ Bohatství nezatrácí člověka, ale jeho milování. [...]
- 20 Kohož Boh zvolil králem, neslušie se jemu obléci v pytel, a kohož zpôsobil sedlákem, neslušie jemu hedvábie. [...] Svět tehdy, jenž nás proraditi žádá, časné věci dáváje, přemoci mámy, podobný obyčej zachovávejce. Toho nepokoje člověk od světa byl by netrpěl, by byl v rozkošném ráji ostal. V ráji byl by člověk beze všeho překáženie, a zde jedva přebude li člověk jedné hodiny bez hyndrování, dočán jeho láká zjevný nepřítel, dočán miení jej přelstiti jeho falešný přítel, včas překážie jemu nejmenšie muška nebo komár,
- 25 uráží jej nejmenší črvěk nebo blcha. Pro zaslúžení vedě má jemu překáženo býti od stvoření a od živlův, nebo proti stvořiteli svému se povzdvihl. Země bode jej hloží a trní. Hovada zemská derú jej rohy a zuby. Voda vvalí jej u vlny i povodně. [...] Povětrí nadchne jej šelmú i zkažením. [...] Oheň promění tělo jeho i kosti jeho v popel.
- 35 [...] V ráji nebyl by žádný člověk druhému nepřítel, ale zde mezi mnohými jedva nalezen bude pravý přítel. Neb dokudž člověk má bohatství a čest, viděn bývá mnoho máje přátel a přezní. [...]

Ktož sebe a svého zboží pro přetelē povážiti se stydí, ne ten má velikú lásku ku přeteli. Ale přemilostivý Buoh věččí lásku měl, jenž se a své zboží za nepřetelē své, též za nás smrti poddal. Neb smy byli nepřetelē boží a k věčnému vězení přísúzeni, ale skrze jeho milosrdenství jsmy milostivě vysvobozeni, nebo musili smy všichni v žalář vníti v pekelný, z něhož smy nemohli žádného pomoci vyníti, až jeliž otec milostivý a Buoh všeho utěšení milostivě vzezřel na stav našeho zatracení a umienil nás sám sebu vysvoboditi. Tomu na znamení líbilo se jemu olivovú ruožďku znamenitě dáti, jižto holubice v korábě zavřená nesieše, že milosrdenství boží budúce zavřeným v pekelných temniciích předchodieše. [...] A též také ukazoval Bóh na mnohých způsobách, jakož zjevno jest myslivému čitateli v svatých písmech. Ó, dobrotivý spasiteli, nauč nás svatým písmem, abychmy tvé lásce k nám urozuměti se naučili.

40

45

50

[...]

Zrcadlo člověčieho spasenie (polovina 14. století, součást Krumlovského sborníku uloženého v knihovně Národního muzea v Praze pod signaturou III B 10; uvedená ukázka je na str. 5–7; edice textu byla pořizena v rámci grantového projektu GA ČR P406/10/1140 Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálůvých bází)).

Pomůcka: diferenční jazykové jevy (středověká čeština – dnešní čeština):

hláskový systém:

ě – e: řěč, slyšeli, potřeba, se, uč

ie (é) – í: miesto, hubenství, nepřetel

uo, ó – ů: Buoh, nemůž

ú – ou: vykúpíš, zaslúžení, šelmú

aj – ej: daj, nejmenší

slabikotvorné -l-, -r- – slabika obsahující samohlásku -e: blcha, črvek

tvoroslovné koncovky:

-iej – -í: v dřevniej

-óv – -ů: živlów

1. os. pl. -my – -me: jsmy, abychmy

6. pl. -iech – -ech: písmech

slovní zásoba:

až jeliž – až teprve, dokud ne

časný – pomíjivý

dada – přechodník budoucí slovesa dáti

dočán – dočán – tu – tu, jednou – jednou

dřevní – předešlý, předchozí
hubenstvie – nouze
hyndrovánje – kladení překážek
jedva – sotva
kak – jak
nadchnúti – ovanout
nepokoj – znepokojování
povážiti – dát v sázku
proraditel – zrádce
ruožďka – ratolest, větvička
šelma – mor
temnicě – vězení, žalář
urozuměti – pochopit
vedě – totiž
vníti / vyníti – vejít / vyjít
vvaliti – (zde) uvrhnout
zbožie – majetek
zpósoba – způsob
zšerediti – zhanobit, znectít

TEXT 2

Valtr Komárek: *Kronika zoufalství a naděje*

- 1 Nerad čtu předmluvy. Často působí jako předvádění autorské duchaplnosti či svérázná reklamní upoutávka. Pouze autoři nedbající ni zisku, ni slávy si mohou dovolit předmluvu opravdu seriózní. I když těmito skvělými vlastnostmi asi neoplývám, přece bych chtěl
- 5 v tomto duchu napsat pár řádek.
- Dvacáté století, z jehož hlubin téměř jako archeolog vyprošťuji své vzpomínky, je pouze pár let za námi a každý současný čtenář si z něj okusil své. Takže se zákonitě zeptá: Čím nás ještě můžete překvapit po všech těch stovkách knih, filmů, televizních seriálů
- 10 i reportáží v novinách? Ale přece jen mi to nedalo a pokusil jsem se přinést svůj vlastní pohled na tuto dobu. Historie je mi blízká, měl jsem totiž tu čest řadu let vést Prognostický ústav Československé akademie věd, kde jsme s početným kolektivem vědců zkoumali a prognózovali budoucnost, a jak říkají vědci, „prognóza, to je
- 15 historie naruby“. Myslí tím, že je to historie, která se teprve stane, ovšem musíte ji zkoumat stejným metodami jako tu, která již byla. Tajemství budoucnosti však vzbuzuje respekt, a tak lidé pohlížejí

na prognostiky jako na provazolezce nad Niagarou. Při příslušných projevech soustrasti, jichž se mi dostávalo, mne však uklidňovalo poznání, že nahlédnout do budoucnosti je snad snazší než ujasnit si minulost – třeba i posledních dvaceti či padesáti let. I v tak nevelké, snadno přehlédnutelné zemi, jako je ta naše, jedna třetina lidí míní, že minulých čtyřicet let bylo pro národ celkově pozitivních, druhá třetina naopak, že to byla doba temna, a třetí třetina neví, anebo soudí podle toho, s kým zrovna hovoří. Vědci však říkají, že národ, který nemá minulost, nemá ani budoucnost. Z toho bráno striktní logikou vyplývá, že je-li více minulostí, je i více budoucností. A skutečně, každá politická strana slibuje do budoucna něco jiného a mnozí lidé u nás už ani nevědí, koho volit.

Zajisté ne proto, abych se vyhnul rizikům „přepolitizované politiky“, jsem k svému výkladu historie a k zaznamenání svých vzpomínek volil románovou formu. Klasický román zbožňuji od mládí; nechat se unášet tajemným proudem času v historických románech Tolstého, Dickense, Scotta, Vančury nebo Waltariho vždy pro mě bylo úžasným zážitkem. Nechci zde teatrálně prohlašovat, že těmto velikanům nesahám po kolena, každé porovnání by bylo nemístné. Přesto však chci ze všech sil z této studnice živé vody čerpat a nabídnout čtenářům jak zajímavou, tak vzrušující četbu, při níž by se nenudili.

[...]

Valtr Komárek: Kronika zoufalství a naděje (Academia, Praha 2004, s. 5–6)

Petr Nejedlý

Zrcadlo člověčieho spasenie je adaptací středověkého latinského traktátu *Speculum humanae salvationis*. Řadí se ke spisům náboženskovzdělávatelným, jejichž potřeba vyvstala s rozmachem pražské univerzity (ten byl doprovázen rozvojem jazyka a slovesnosti) a jejichž vrcholem se stal překlad úplného textu bible kolem roku 1365.

Spis je zaměřen naučně (jedná se o dobově oblíbený útvar „zrcadla“ – zrcadlo člověku zobrazuje, co on sám obvykle nemůže vidět): dává do vzájemných vztahů události a postavy Starého a Nového zákona, vede mezi nimi paralely a vykládá je podle vyššího smyslu teologického a mravního. Přitom se však nezabývá složitými věroučnými otázkami a je zřejmé, že byl určen laikům, proto se také těšil velké oblibě. Přesto předpokládá čtenáře vzdělaného, jak dokládá narážka na *myslivého čitatele*^[49–50] v závěru úryvku.

Ve vybrané kapitole je člověk – v návaznosti na předchozí kapitolu týkající se vyhnání z ráje – vykládán jako bytost, která si nevážila svého výsadního postavení mezi ostatními tvory (*lehcě vážil čest sobě danú*^[4–5]) a porušením božího zákazu svévolně povstala proti svému stvořiteli. Před možností přebývat v ráji zvolil – spácháním prvotního hříchu – pozemský svět. Ten mu proradně nabídl požitky, které však ve skutečnosti neskýtá a které navíc nemohou být z pohledu křesťana skutečnými požitky, naopak vedou k zatracení: svět je místo zdánlivě příjemné, ale ve skutečnosti hrozné, naplněné falší, bolestí a strastmi. Nabízí nejružnější lákadla, ale svoji přízeň člověku jen předstírá a místo toho se snaží uvrhnout jej do zatracení (*znamenie* [...] *dává diáblóm*^[12]). Chová se tedy stejně zrádně jako Jidáš, který zrazuje Krista polibkem: i on usiluje o záhubu těla i duše.

Sám majetek, jedna z nejvýraznějších předností pozemského života, nemusí být chápán jako něco jednoznačně zavrženíhodného, protože při vhodném užívání, v souladu s Bohem, může vést ke spáse. Autor to dokládá na doporučeních, která dali prorok Daniel králi Nabuchodonozorovi a Tobiáš svému synovi. Rovněž se připouští, že pro každé společenské postavení je určitý majetek přiměřený, pro člověka ve vyšším postavení (*kohož Buoh zvolil králem*^[22]) majetek velký, pro lidi nižšího stavu (*kohož zpôsobil sedlákem*^[22–23]) majetek menší. Autor dokonce souhlasí s možností vykoupení hříchů pomocí peněžních darů (*hříechy tvé almužnami vykúpíš*^[17–18]); tento způsob smíření s Bohem ve formě odpustků se stane jedním z klíčových témat reformního hnutí v církvi.

Světské svody je však třeba přemáhat a učit se sebeovládání. Tohoto úsilí mohl být člověk ušetřen: kdyby byl zůstal v ráji, mohl vést bezstarostný život. Naproti tomu pozemský svět člověku působí řadu ústrků a příkoří, fyzických ran a postižení (spojují se proti němu divá zvěř, nemoci, přírodní živly). Na světě je vzácné skutečné přátelství, protože většina přátelských vztahů se navazuje ze zistných důvodů. Přitom opravdovým přítelem, Bohem, člověk pohrdl. Boží láska je o to větší, že člověk byl vůči Bohu

vlastně v postavení protivníka – bytosti odsouzené k zatracení. Přesto se Bůh rozhodl lidstvo zachránit a seslal mu svého syna Ježíše, podobně jako kdysi Noemovi seslal na znamení záchrany před potopou holubici s olivovou ratolestí v zobáku. Další znamení boží milosti můžeme vyčíst z náboženských spisů, především ze samotné bible. Kapitola končí prosbou k Bohu, aby nám umožnil rozpoznávat projevy boží lásky.

Text důsledně pracuje s kontrasty nadpozemského, božského na jedné straně a pozemského, světského na straně druhé. Pozitivní složka tohoto kontrastu je popisována pojmenováními stylově neutrálními, označujícími věci příjemné nebo mravně hodnotné (*česť* [5, 8, 37], *radostný a rozkošný* [6]). Naproti tomu záporné vlastnosti jsou vyjádřeny často expresivně (*smrad* [9], z němčiny přejaté *hyndrovanie* [27]), samy popisované jevy jsou velmi odpudivé (*šelma* [34], *biedné prostěradlo* [10] = pohřební rubáš atd.); v textu jim je rovněž záměrně věnováno mnohem více prostoru. Nebezpečnost světských nástrah paradoxně zesiluje nepatrnost těch, kdo je působí (srov. superlativy *najmenšie muška* [29], *najmenší črvek* [30]). Oblíbenou figurou je paralelní uvádění příkladů, jejich hromadění a gradování (srov. podíl všech živlů na lidských útrapách: *Země bude... Hovada zemská derú... Voda vvalí... Povětríe nadchne... Oheň promění...* [32–34]).

Syntakticky je kontrast vyjádřen častým odporovacím vztahem mezi větami; pro duchovní literaturu s funkcí výkladovou a agitační je typický hojný vztah příčinný nebo důsledkový, sloužící k vysvětlení popisovaného stavu (spojky *proto, nebo* = *neboť* [10, 16, 31, 42]). Při hodnocení jazyka tohoto díla je třeba dbát na stáří textu a jeho časovou odlehlost, abychom na něm mylně nenacházeli nepřiměřeně vysokou stylovou úroveň (*proraditi* [24], jmenné tvary adjektiv – *prospěšno* [15], hojně přechodníky – *dada* [13], atd. – jsou to výrazy sice spisovné, ale ve 14. století slohově neutrální).

Text 2 je úryvek z předmluvy k beletristicky pojatým memoárům někdejšího politika; stylově odpovídá nejspíše eseji s převažujícím slohovým postupem úvahovým. Tématem je autorovo *captatio benevolentiae*, „ospravedlnění“ – autor vysvětluje, proč knihu napsal: spíše než téma knihy (osobní úhel pohledu na minulost) je podle autora důvodem jeho vlastní osoba, její jedinečnost. Autor předjímá námitku, že by knihu mohli lidé chápat jako zbytečnou, a zdůrazňuje svá východiska (naznačuje, že on patří k čestným autorům nedbajícím *ni zisku, ni slávy* [3], připomíná své postavení vědce a řídicího pracovníka, upozorňuje na názorovou nevyhraněnost, či dokonce nevyzrálост národa). Balancuje při tom až na hranici vkusu (zdůrazňovaná skromnost: *i když těmito skvělými vlastnostmi asi neoplývám* [4]; nadsazené mučednictví: *projevech soustrasti, jichž se mi dostávalo* [19]; výčet oblíbených světově proslulých spisovatelů, kteří mají potvrdit jeho vybraný vkus a rovněž podvědomě vyvolat dojem paralely s nimi, byť ji autor ihned odmítá: *nechci zde teatrálně prohlašovat* [35] – přitom není zřejmé, proč by čtenáře taková paralela vůbec měla napadnout). Vcelku se autor snaží stylizovat do role zosobněné paměti národa, jejíž povinností je zachytit (byť subjektivně) minulost. Zároveň prozrazuje svoji nejistotu, neboť se – na předmluvu celkem zbytečně – neustále zaštiťuje autoritami: *vědci říkají* [14, 25], přirovnává se

k archeologovi [6–7] atd.; naproti tomu deklarovaná objektivita (potřeba přinést informace, historickou „pravdu“ s ohledem na početně vyvážené rozdílné názory národa na minulost) nekorresponduje s jeho životními postoji, určenými vždy vyhraněným názorem politika a význačného člena politických stran. Vcelku tak předmluva nechtěně upozorňuje na autorovu nezkušenost s nesnadným beletristickým zpracováním osobních vzpomínek a historických faktů.

Jazyk předmluvy vykazuje sklon k nadsázce (autor přirovnává vědce k provazolezci nad Niagarou [18], přičemž omylem směšuje tajemství a nebezpečí). Je přísně spisovný se sklonem ke knižnosti, psaný v ich-formě, z odborného stylu uplatňuje zvyk citovat autority a zdroje; rovněž užívá deduktivní postup a následnou exemplifikaci [26–29] (v tomto případě dochází k nenáležitému zjednodušení: různost programů politických stran není nikterak překvapivá a nezávisí výhradně na jejich vidění minulosti; už vůbec to nesouvisí s voličskou nerozhodností). Ze stylu rétorického (politických promluv) využívá řečnické otázky vkládané do úst fiktivnímu čtenáři, jež vzbuzují zdání názorové polemiky (*čtenář* [...] *se zeptá* [7–8]) atd. Text (jenž má částečně též funkci reklamní) však obsahuje také některé žurnalismy, zvl. obraty na hranici klišé (*tajemný proud času* [33], *studnice živé vody* [37]). Po stránce syntaktické je text poměrně složitý, autor užívá bohatě rozvitě věty a dlouhá souvětí. V slovní zásobě je patrný sklon k exkluzivnosti, až exaltovanosti (srov. expresivní výrazy a vyjádření *zbožňuji* [32]; *nechat se unášet* [33]; *úžasným zážitkem* [35]; *teatrálně prohlašovat* [35]; *velikánům nesaším po kolena* [36]; *chci ze všech sil* [37]); výjimečně autor volí výraz navozující v daném kontextu nevhodné konotace (*projevy soustrasti* [19]). Poněkud nešťastné soustředění takových prostředků na velmi malé ploše však může mít nežádoucí účinek: může v čtenáři vzbudit rozpaky, zda jej tento bývalý politik chce opravdu jen informovat o pohnutkách, jež ho vedly k napsání knihy, nebo zda jej především nechce (z důvodů nejen komerčních) již předem názorově získat na svoji stranu stůj co stůj.

(02)

Česká literatura do konce 18. století

Jan Amos Komenský: *Labyrint světa a ráj srdce*
rétorický styl (Petr Pithart: *Slavnostní projev...*)
Interpretace textů Alena A. Fidlerová

Jan Amos Komenský: *Labyrint světa a ráj srdce*

1 Kapitola X. Poutník stav učených prohlédá; nejprv veřejně
[...]

*Nevole
a různice*

Takž zase na plac Učených výjdeme: a aj, svády, různice, rvačky, shon mezi nimi. Řídký tu byl, kdož by s někým táhanice neměl: nejen mladí (což by se nedospělého věka drzosti přičisti mohlo), než i ti starci vespolek se drancujíce. Nýbrž čím kdo za učenějšího aneb sám sebe držel, aneb od jiných jmín byl, tím více různic začínal a na jiné vůkol šermoval, sekal, házel a střílel, až hleděti hrozno bylo; pochvalu a slovoutnost v tom sobě zakládaje. I řekl sem: „Ale což to pro milý Bůh? však sem já myslil, a takť mi od vás slibováno, že
5 toto nejpokojnější stav jest: já pak tak mnoho různic nacházím.“ Odpověděl tlumočník: „Synu, nerozumíš ty tomu: však se to oni brousí.“ „Co brousí?“ řekl sem. „An já rány vidím, a krev, a hněv, a vražedlnou jedněch k druhým nenávisť. Však sem podobného nic v žádném stavu řemeslníků nespatriil.“ „Bezpochyby,“ řekl on,
15 „oněch umění jsou řemeslná, otrocká, těchto svobodná. Protož čeho se oněm nedovoluje, aniž by se při nich trpělo, toho těmto plná svoboda.“ „Ale jak to řádem slouti má,“ řekl sem, „já nevím.“ Zbroj sic jejich na pohledění strašného se nezdálo nic. Nebo kopí, kordy a tulichy, jimiž na sebe sekali a bodli, kožení byli: jichž nedrželi
20 v rukou, než v ustech. Střelba pak jejich byla z třtin a písku, kteréž prachem vodou rozpuštěným nabíjejíce, papírovými štáfy na sebe házeli. Nic, pravím, to, po vrchu hledě, hrozného se nezdálo: já však vida, jak, když někdo mírně trefen byl, sebou trhal, křičel, vinul, utíkal, snadně mi porozuměti bylo, že to ne žert, než opravdový boj jest. Na
25 někoho jich mnoho dotíralo, až všecko od mečů okolo uší břiňkalo, a kulí papírových jako krupobití naň padalo; někdo, statečně se bráně, obrátil se a všecky odbůjce své rozehnal; jiný, ranami jsa přemožen, padl. A viděl sem tu neobyčejnou jinde ukrutnost, že ani poraženým již a mrtvým neodpouštěli, nýbrž tím víc a nelítostivěji
30 na ně sekali a flekali, každý na tom, který se mu již nebránil, nejraději rekovství dokazuje. Někteří s sebou mírněji zacházeli, však hádky a nedorozumění prázdní nebyli. Nebo sotvá kdo co promluvil, aby mu hned jiný někdo naodpor nevstoupil, i o sníh, bílý-li jest či černý; i o oheň, horký-li jest či studený, hadruňky byly.

35 Vtom se někteří v ty nesvornosti vkládali a ku pokoji raditi začali: čemuž sem já se zradoval. Povstala i pověst, že všecky rozepře k porovnání přijíti mají: a byla otázka, kdo to konati bude?

*Veliká jejich
zapletenost*

Odpovědíno, že povolením královny Moudrosti ze všech stavů
nej soudnější vybraní býti mají, jimž se moc dá, aby vyslyšajíce
odporných stran, při každé věci smysly rozeznání činili, a co 40
pravějšího jest, vyhlašovali. I shluklo se nemálo těch, kteříž
soudcové býti měli a chtěli: a shluklo se před ně těch, kteříž mezi
sebou pro smyslů rozdílnost různice měli, množství veliké. Mezi
nimiž sem také viděl Aristotelesa s Platonem, Cicerona s Sallustiem,
Scota s Aquinatem, Bartola s Baldem, Erasma s sorbonisty, Rama 45
a Campanellu s peripatetiky, Kopernyka s Ptolomeem, Theophrasta
s Galenem, Husa, Lutéra a jiné s papežem a jezuíty, Brentia s Bézou,
Bodina s Wierem, Sleidana s Suriem, Šmidlina s kalvinisty, Gomara
s Arminiem, Fratres Rosaeos s filozofastry a jiných bez počtu. Jimž
když conciliatores žaloby a stížnosti, důvody a odvody co v nejkratší 50
slova pojaté psané sobě podati poručili, oni takové haldy knih
nakladli, že by k přehlédnutí jich šest tisíc let nestačovalo: žádajíce,
aby to sumovní smyslu jejich ponavržení na ten čas přijato bylo;
dále pak potom, jak by potřeba ukazovala, šířeji svou vysvětlovati
a provozovati aby jednomu každému plná svoboda zustávala. 55
I začali nahlédati do těch knih: a kam kdo nahlédl, hned se odtud
napiv, toho zastávati počal, a vznikly mezi pány ubrmány a smlouvci
velké roztržitosti, když ten toho, onen onoho zastával. A tak
nespravíc nic rozprchli se; a učení k hadruňkům svým se navrátili:
čehož mi do pláče líto bylo. 60

Jan Amos Komenský: Labyrint světa a ráj srdce
(1631, cit. podle J. A. Komenský: *Labyrint světa a ráj srdce*;
ed. Antonín Škarka; Odeon, Praha 1970, s. 58–60)

Slavnostní projev místopředsedy Senátu PČR Petra Pitharta při otevření Hartmanické horské synagogy

1 Pane zemský rabíne, paní ministryně, pane starosto, občané hartmaničtí a lidé z okolí, vzácní hosté, dámy a pánové, také Hartmanická synagoga je staronová. V docela ale jiném smyslu než ta slavnější stejného jména v Praze. Je staronová proto, 5 že teprve odnedávna se v ní znovu propojila minulost s přítomností. Totiž od té doby zhruba před šesti lety, kdy se lidé rozhodli zachránit ji. A to platí, i když zřejmě už nikdy nebude plnit svůj původní účel.

Hartmanická synagoga byla ve svém starším životě jedním z mnoha duchovních ohnisek tohoto kraje, odkaziva pestře 10 zabydleného. Lidé různých jazyků i různých věr tu dlouhá staletí dokázali žít soudržněji než na územích srovnatelně pestrých. Podle četných vzpomínek se Češi, Němci i Židé stýkali na Šumavě méně konfliktně než jinde: nezajímaly je příliš národnostně či nábožensky zabarvené řevnivosti. Určitě v tom hrály roli drsnější životní 15 podmínky, v nichž horská příroda vedla zdejší lidi k sousedské spolupráci a vzájemné pomoci. Den plný těžké práce nedává velké šance agitátorům zášti a nenávisti ve večerní hospodě. To o tomto kraji píše Karel Klostermann jako o vlasti, vlasti společné Čechům, Němcům a Židům, o patriotismu, protože tady dlouho nebyly 20 rozhodující krev a jazyk, ale společný úděl hospodařit na tomto kusu země. Ani vzájemně se vždy proti sobě vyhraňující státy, ani výlučně pojaté národy či nesnášenlivé víry, ale sdílená, společně vzdělávaná a společně uctívaná země, vlast. Tato synagoga s důležitým přízviskem horská je památníkem a připomínkou existence takto 25 oduševnělé vlasti.

Bude nyní opět prostorem otevřeným pro lidská společenství. Prostorem nemyslím jen střechu nad hlavou. Ten, který myslím, tu vznikl už tehdy, když se vytvořila původně malá, ale postupně se 30 rozrůstající skupinka lidí, která si předsevzala vyrvat tuto opuštěnou stavbu zubu času a stoupající vodě zapomnění. Ti lidé přispěli prací, nápady, penězi. Už tehdy vytvářeli prostor, ve kterém se v příštích letech, desetiletích a snad i staletích budou setkávat lidé s lidmi, přítomnost s minulostí, zapomínání s pamětí.

Ve svém novém životě je tato synagoga rovněž srozumitelným 35 příkladem fungování občanské společnosti. Lidé nečekají, až státu zbudou nějaké peníze, a pustí se sami do díla. Před občanskou společností někteří varují, prý se snaží vyrvat moc z rukou

reprezentantů politických stran. Ve skutečnosti jí jde právě naopak o to, aby se lidé nemuseli neustále o všechno doprošovat státu, přít se o své díly z něho, ale aby mohli pro sebe vytvářet něco hodnotného třeba jen proto, že jim na čemsi osobitém, možná pošetilém záleží. Zkrátka aby stát nemusel mít tak velkou hlavu, protože mu nezbyvá než myslet úplně na všechno. Aby lidé mohli svoji svobodu naplnit také něčím jiným než jen nároky, požadavky a nadáváním.

40

Zdánlivě tu nešlo o nic víc než o rekonstrukci zchátralé budovy, nijak zvlášť architektonicky pozoruhodné, to se ostatně synagogám téměř zapovíдалo, budovy, jež nebyla srovnána se zemí jen proto, že na to po úředním rozhodnutí nezbyly peníze. Byla to, tak říkajíc, klika. Příští rok by už určitě z okresu či přímo z kraje peníze přišly a synagoga, vlastně opuštěný sklad pneumatik Vojenských lesů, by zmizela z očí a pak i z myslí. Hodnotou, na které lidem kolem Michala Klímy záleželo, je tedy obnovená, oživená paměť na to, že tu žili, pracovali a modlili se lidé, na které jsme měli provždy zapomenout.

45

50

Hodnota této nenápadné budovy však v poslední době prudce stoupla, stoupla totiž o onu investici dobré vůle. Neslouží sice svému původnímu účelu být duchovním útočištěm pozoruhodné menšiny, která musela bojovat o své místo na slunci, ale svým obnovením získala účel nový, nový smysl: být místem, odkud by měla napříště vyzařovat vůle k paměti, zájem o ty druhé, tolerance, slovem úcta ke všem lidem, kteří tu spolu žili, pracovali a modlili se.

55

60

Nevím teď přesně, jak je to u Židů, ale u křesťanů se duch vznáší nad vodami a vane, kam chce. Vskutku, může odkudkoli, také odsud, z tohoto kraje, vyvanout. Na chvíli, na delší čas, nebo i navždy. Aby tomu tak nebylo, má v Hartmanicích ode dneška další útulek. Bude se tu napříště určitě více zdržovat, vždyť je to jediná synagoga z mnoha desítek, co jich v tomto kraji kdysi bylo.

65

Hádám, že i teď nad námi vane a těší se z dobré vůle dobrých lidí.

Slavnostní projev místopředsedy Senátu PČR Petra Pitharta při otevření Hartmanické horské synagogy (http://www.hartmanice.cz/cz/aktuality/aktuality_22950215, přístup 3. 11. 2010)

Alena A. Fidlerová

Text 1 pochází z díla Jana Amose Komenského (1592–1670) *Labyrint světa a ráj srdce*. Jak už název napovídá, dílo se skládá ze dvou hlavních částí: v první poutník-vypravěč prochází pod vedením dvou vykutálených průvodců Všeživá Všeudobá (alegorie lidské zvědavosti, která snadno může zplánět v pouhou všetečnost) a Mámení (Mámila, tlumočnicka – alegorie přejatého, povrchního souzení na základě vnějšího zdání) celým pozemským světem-městem, v němž nachází jen zmatek, nesoulad a pomíjivost a marně hledá povolání či stav, který by nepřinášel příliš mnoho trápení a zároveň by ho morálně a intelektuálně uspokojoval. Ve druhé pak díky Božímu zavolání nachází útočiště ve svém srdci, kde je jeho hostem Kristus, tedy ve správně pochopené a prožité křesťanské víře.

Ukázka pochází z první části a zahrnuje závěr kapitoly pojednávající obecně o stavu učených, tedy vzdělanců-intelektuálů Komenského doby a (zprostředkovatelsky) i dob minulých. Dobře dokumentuje, proč *Labyrint* patří dnes mezi neodborníky k nejčtenějším Komenského dílům. Je to dáno především způsobem ztvárnění zvoleného tématu: spis s nábožensky a morálně výchovným a zároveň útěšným posláním autor nesešel ve formě prostého traktátu, ale ve formě poměrně propracované alegorie, tj. vlastně rozšířené metafory, v níž sled obrazů nezastupuje jen jeden pojem, ale celou soustavu myšlenek. Smysl líčeného příběhu tedy není dán jeho doslovným významem, ale poukazem na jinou, abstraktní a nadčasovou významovou rovinu. Alegorie v *Labyrintu* je explikativní (smíšená), tj. autor na různých místech poskytuje čtenáři klíče k interpretaci jednotlivých obrazů: nejčastěji jsou umístěny v postranních poznámkách (např. v textu ukázky se popisují fyzické bitky znepřátelených učenců, v postranní poznámce jsou ale uvedeny jako *nevole a různice*, tj. pouhé spory) nebo v odpovědích průvodců na poutníkovy otázky (jejichž interpretace ale někdy, jako v ukázce, není pro poutníka přijatelná).

Komenského alegorie však většinou nezůstává na obecné rovině, ale je, jako v ukázce, konkretizována důsledným převáděním duševních činností, vlastností, pojmů, teorií apod. na smyslově vnímatelné předměty a činnosti spočívající v manipulaci s nimi: odborné polemiky mezi učiteli jsou ztvárněny jako fyzické souboje a šarvátky, nástroje používané k publikaci názorů při intelektuálních sporech (knihy vázané v kůži, pera a posýpátka, inkoust, papír) jsou tudíž představeny jako zbraně pro boj muže proti muži (*kopí, kordy a tulichy, jimiž na sebe sekali a bodli, koženní byli...* [18–19] *Střelba pak jejich byla z trtin a písku, kteréž prachem vodou rozpuštěným nabíjeje, papírovými štáfy na sebe házeli.* [20–22]). Alegorie tak může přecházet v karikaturu, grotesku či parodii. Působivost alegorie nepřekáží, že obsahuje i určité logické rozpory: např. snaha o smírné vyřešení vědeckých sporů je zde popisována jako probíhající po delší dobu a částečně i na jiných místech, tj. zcela důsledně vzato se neslučuje s představou poutníka-pozorovatele, který nikde dlouho nesetrvává. Kromě

alegorických dějů se v díle vyskytují i alegorické postavy, z nichž některé jsou více méně jen zosobněním nějakého pojmu nebo vlastnosti (královna Moudrost), jiné mají více rysů skutečných postav (např. Všudybud, který je poutníkovi častým protihráčem v dialogích) – díky tomuto zživotnění některých alegorických postav a díky velkému množství realistických detailů se autorovi daří vyvarovat se přílišné obecnosti a schematičnosti, k níž jinak může alegorie sklouznout.

Tímto groteskním obrazem světa se Komenský snaží čtenáře do určité míry pobavit (třeba absurdní představou slavných učenců, jak do sebe píchají kordy vyrobenými z kůže, které drží v ústech), především mu ale názorně ukázat nesmyslnost veškerého světského dění a počínání jednotlivých aktérů: zdánlivě vznešená, racionální a subtilní učenecká polemika ztrácí veškerou svou aureolu, je-li předvedena jako bitka několika potřeštěných chuligánů, kteří po sobě házejí směsí prachu a vody a papírovými koulemi. Absurdita jejich počínání je zesílena záměrnou trivializací předmětu jejich sporů, tj. převedením filozofických problémů na spor o to, je-li sníh bílý, nebo černý. Kritický přístup k popisovaným dějům je dále zdůrazněn tím, že jsou líčeny jako jakési divadlo: zbraně používané učenci jsou představeny jako divadelní rekvizity (kožené, papírové, z písku), a přesto se účastníci soubojů chovají, jako kdyby byli skutečně poraněni.

Další prostředek, který autor používá, je ironie (vyjadřování opaku toho, co je skutečně míněno), např. v dialogu poutníka a Mámení o nadřazenosti svobodných umění nad řemesly: podle Mámení se projevuje v tom, že ti, kdo se svobodným uměním věnují, mají větší svobodu – chovat se k sobě navzájem mnohem hůř než obyčejní lidé. Podobně je popsán způsob, jakým podle svého mínění učenci stručně a srozumitelně shrnují své hlavní myšlenky (tj. podávají *sumovní smyslu jejich ponavržení* [53]): *takové haldy knih nakladli, že by k přehlédnutí jich šest tisíc let nestačovalo* [51–52]. Důležitou roli v díle hraje typ vypravěče. Komenský zde používá tzv. autorskou ich-formu, tedy takovou variantu vyprávění v 1. osobě, kdy vypravěč nemá až na výjimky v příběhu epickou roli a je především pozorovatelem důsledně odděleným od pozorovaného děje, který z odstupu hodnotí a komentuje. Jeho komentáře jsou subjektivní a vyjadřují obvykle zároveň názory autora. V *Labyrintu* je úloha vypravěče dále dramatizována tím, že zahrnuje protiklad poutníka a jeho průvodců (ani ti totiž nepatří do sféry pozorovaného-světa). Takto pojatý vypravěč autorovi jednak umožňuje dramatizaci děje pomocí dialogů poutníka s průvodci, jednak přímé vyjadřování postojů k popisovaným skutečnostem včetně jejich morálního hodnocení. Míra citové zainteresovanosti poutníka-vypravěče se přitom liší jak podle toho, jak vypjaté situace sleduje (např. válečné vraždění), tak podle toho, jak moc si daného stavu původně vážil a jak moc je mu blízký (v ukázce je poutníkovi *do pláce líto* [60] neurovnatelných sporů mezi učenci). V rozebíraném díle není svět znázorněn jen staticky, tj. jako labyrint, prostor s mnoha cestami, v nichž není snadné se vyznat (to je ztvárněno především zpodobněním světa jako města s mnoha křivolakými a proplétajícími se uličkami, v nichž žijí rozdílní lidé), ale především dynamicky, tj. jako prostor, kde nic netrvá, prostor nepřehledné mnohosti plné neustálého pohybu a zmatku a také nepřekonatelných

rozporů. Tohoto dojmu autor dosahuje za pomoci několika prostředků: nejnápadněji z nich je hromadění konkrétních detailů (*kopí, kordy a tulichy* [18–19]), vyjmenovávání různých skupin v každém stavu (*mladí* [4], *starci* [5]; jmenování jednotlivých učenců a jejich odpůrců v posledním odstavci), jejich osudů (*někdo, statečně se bráně, obrátil se a všechny odbůjce své rozehnal; jiný, ranami jsa přemožen, padl* [26–28]) a jejich činností (uváděných pomocí podstatných jmen – *svády, různice, rvačky, shon* [2–3] – i sloves – *šermoval, sekal, házel a střílel* [7]). Podstatné je, že tyto jevy a činnosti nejsou uváděny jedním obecným pojmenováním (např. *stížnosti* [50]), ale celými řetězci slov: *žaloby a stížnosti, důvody a odvody* [50]. Takovéto řetězce synonymních či antonymních výrazů byly sice typické pro humanistickou a barokní prózu vůbec, Komenský je však jednak užívá záměrně selektivně (nejsou použity např. při popisu aktivit poutníka při pozorování světa, jejich přítomnost či nepřítomnost tedy stylisticky odděluje rovinu pozorovatele od roviny pozorovaného), a jednak variuje vztahy mezi jednotlivými členy řetězců: nejsou jen významové, ale třeba i zvukové nebo slovotvorné. Hromaděním takovýchto výrazů v rychlém sledu za sebou tak autor v čtenáři navozuje pocit hlučného a nepřehlédnutelného hemžení jakéhosi lidského hmyzu, ve kterém nelze odhalit žádný smysl a řád. Tento dojem je, jak už bylo řečeno, umocněn i zvukově, např. užíváním slov odvozených od slov zvukomalebných (*bříňkati* [25]) nebo aliterací, rýmem či jiným typem hláskové podobnosti mezi jednotlivými členy řetězců (*svády, různice, rvačky, shon* [2–3]; *krev, a hněv* [12]; *sekali a flekali* [30]).

Dojem chaotičnosti a rozporuplnosti světa je podpořen i rychlým dějovým spádem a dramatickostí první části *Labyrintu*. V ukázce tomu slouží téměř divadelní dialog poutníka s průvodcem (obsahující jen minimální uvozovací věty), v němž je verbalizován, ale ne vyřešen rozpor mezi zdánlivým a skutečným stavem světa (tlumočník-Mánil poutníka přesvědčuje, ale nepřesvědčí, že rvačky a boje učenců nejsou nic jiného než broušení jejich schopností), občasně užití přítomného času namísto minulého (*Takž zase na plac Učených výjdeme...* [2]), vynechání detailního vysvětlení průběhu a motivace událostí, pokud by vedlo k přílišné rozvláčnosti, a jeho nahrazení neurčitým, neosobním vyjádřením (*Odpovědíno, že...* [38]) či rychlé střídání a akčnost popisovaných dějů (*sebou trhal, křičel, vinul, utíkal* [23]).

Neřešitelnost rozporů světa pak zdůrazňuje např. dlouhý výčet dobových intelektuálních sporů zastoupených jmény jejich slavných účastníků. Ten navíc může být pro vzdělané čtenáře i zdrojem intelektuálního potěšení tím, že ho lze chápat jako jakousi intertextuální hádanku: čtenář si ke každé dvojici musí dosadit předmět jejich sporu. To, že jde primárně o sporné otázky důležité pro dobový výklad světa, a nikoli rozepře reálných osob, je vidět na tom, že tu Komenský často svádí dohromady osoby, které se fyzicky nikdy setkat nemohly, jako třeba Husa a jezuity nebo Koperníka a Ptolemaia.

Jazyk Komenského textu obsahuje mnohé jevy pro dnešního čtenáře neobvyklé. Některé z nich jsou dány intencí autora a byly rozebírány výše, jiné vyplývají z odlišností češtiny 17. století od češtiny dnešní. Jde například o délku samohlásek, která byla v 17. století u některých slov jiná než dnes nebo kolísala (*táhanice* [3], *výjdeme* [2],

sotvá [32], *ustech* [20]), odlišná byla i hlásková podoba některých slov (*slovoutnost* [8], *vražedlný* [13]). Některé užitě tvary jsou z dnešního hlediska sice možné, ale silně archaické (*jmín byl* [6], *jest* [10, 24, 33, 34, 41]), jiné už existují jen jako součást ustáleného slovního spojení nebo přímo spřežky (archaický 4. pád j. č. životného mužského podstatného jména formálně shodný s 1. pádem: *probůh – pro milý Bůh* [9]) nebo se nepoužívají vůbec (4. pád j. č. podstatného jména *věk* zakončený na -a [4]). Typické pro dobový jazyk jsou i některé odchylky od dnešní, vzhledem k jazyku 17. století částečně archaizující či klasicizující spisovné normy, např. tvar přechodníku *nespravíc nic rozprchli se* [59] nebo tvar 2. pádu *Aristoteles* [44]. Přechodník je navíc v textu několikrát použit absolutivně, tj. bez ohledu na podmět věty hlavní: *já však vida, jak, když někdo mírně trefen byl, [...] snadně mi porozuměti bylo* [22–24]. Některá, zejména přejatá slova se dnes už neužívají (nejen plnovýznamová, jako *šťáfy* [21], tj. koule, ale třeba i zdůrazňovací částice -ř [9]), u jiných došlo k posunu významu (*mírně* [23] – zde přesně; *odvody* [50] – zde protiargumenty). Také některé vazby vyšly postupně z užívání (*za učenějšího aneb sám sebe držel. ...* [5–6], *nedorozumění prázdní nebyli* [32]), často ty, které byly na konci 19. století zamítány jako napodobeniny vazeb německých.

Ač Komenského dílo dobou svého vzniku i celou svou obrazností a kontrastním viděním světa spadá do epochy baroka, jeho jazyk navazuje na jazyk české humanistické prózy, silně ovlivněný klasickou latinou. Komenský sice už neužívá složitě konstruované, souměrné a vnitřně soudržné humanistické periody napodobující periody Ciceronovy, ale i jeho souvětí obsahují vložené vedlejší věty a vsuvky a jsou kondenzována pomocí velkého množství přechodníkových konstrukcí. Souvětí jsou často navzájem těsněji propojována pomocí vztažných zájmen, spojek nebo částic (*Jimž když conciliatores... [49–50]; Nebo sotvá kdo... [32]; I řekl sem... [8]*). Ze slovesných tvarů se kromě přechodníků setkáváme s častým užíváním složeného trpného rodu, jak určité slovesné tvary, tak přechodníky jsou častěji než v dnešní češtině umísťovány na konci věty. Komenský jako pokračovatel humanistů také nemá, na rozdíl od různých puristů, žádný odpor k užívání přejatých slov (pocházejících nejen z latiny, ale i z němčiny: *plac* [2], *šťáfy* [21], *hadruňky* [34, 59]), či dokonce citátových slov cizích (*conciliatores* [50], tj. smírčí soudci; *Fratres Rosaeos* [49], tj. rosenkruciáni) – typické je, že v druhé skupině jsou slova latinská, tedy slova pocházející z jazyka, jehož si humanisté (spolu s řečtinou) nejvíce cenili: klasické jazyky byly považovány za nejkultivovanější lidské jazyky, za vzory, které se ostatní evropské jazyky musí snažit napodobit. Užívání latinských výrazů tedy nejen ukazuje k tomu, že autor počítá se vzdělaným čtenářem, který prošel nějakým typem latinských škol a těmto výrazům rozumí, ale také může být chápáno jako ozdoba a odkaz ke kulturnímu ideálu autora a čtenáře nejen věcně vzdělaného, ale také výmluvného.

Text 2 je písemný záznam slavnostního projevu veřejně činné osoby, prosloveného při oficiální příležitosti. Řadíme ho tedy buď do funkčního stylu řečnického (rétorického), který může být vyčleněn jako jeden z primárních funkčních stylů, nebo, pokud bychom tento styl zvlášť nevyčleňovali, do funkčního stylu publicistického. V každém

případě má však určité charakteristické rysy dané především jeho funkcí, jeho primárně mluvenou povahou, tím, že jde o text pečlivě předem připravený, příležitostí, při níž byl prosloven, a charakterem adresátů i mluvčího.

Hlavní funkcí projevu nebylo seznámit posluchače s fakty – mnohá z nich jsou všeobecně známa, jiná patrně zazněla i v dalších projevech proslovených při téže příležitosti (není příliš pravděpodobné, že by při slavnostním otevření synagogy promluvil pouze jeden, byť významný řečník). Projev měl primárně sloužit k tomu, aby vhodně podtrhl závažnost dané chvíle, a pomohl tak vytvořit slavnostní atmosféru. Důležitost probíhajícího ceremoniálu samozřejmě zdůrazňoval už sám výběr řečníka, který byl v té době jedním z nejvyšších ústavních činitelů České republiky. Ale i obsah a forma projevu byly zvoleny tak, aby posluchače přesvědčily nebo utvrdily v přesvědčení, že probíhající ceremoniál, a tedy i událost, které je věnován, jsou významné a hodné pozornosti. Projev má tedy primárně funkci persvazivní (přesvědčit posluchače o důležitosti probíhajícího ceremoniálu), je v něm silně zastoupen prvek ostentace (úmyslného dávání najevo určitého postoje) a pracuje se v něm i s prostředky plnicími funkci estetickou.

Pro texty tohoto typu jsou charakteristické některé vlastnosti. Předně jde o texty, které jsou sice určeny k mluvenému přednesu, jsou ale obvykle předem pečlivě připraveny. Rozebíraný projev nevykazuje žádné znaky záznamu spontánního mluveného projevu (vybočení z větné vazby, nedokončené věty, opakování slov, opravy, dodatečné doplňování informací apod.). Má promyšlenou kompozici a syntakticky je poměrně propracovaný: i když obsahuje i delší souvětí, nejsou nikdy natolik komplikovaná, aby jim nebylo možno při pomalém a zřetelném čtení porozumět. Pro náležité vyznění projevu jsou samozřejmě důležité způsob přednesu, vhodně zvolené tempo, modulace hlasu, gestikulace apod. – tyto aspekty jsou nám však u písemné podoby nepřístupné, nebudeme se jimi tedy zabývat.

Řečnické projevy se ve zvýšené míře snaží přizpůsobit požadavkům a očekáváním adresátů. Těchto posluchačů je většinou větší počet a jsou bezprostředně (nebo zprostředkovaně, třeba prostřednictvím televizního přenosu) přítomni proslovení projevu. Obvykle jde o více či méně heterogenní skupinu – jak lidi, kteří mají podrobnější znalosti o probíhající události, tak příchozí „zvenku“, kteří o ní nevědí téměř nic. Je tedy třeba vhodně dávkovat věcné informace tak, aby ti první nebyli znuděni přemírou jim známých faktů (rozebíraný projev je poměrně chudý na konkrétní údaje, jména, data, finanční částky apod.) a zároveň se těm druhým dostalo aspoň základního poučení. V našem případě se navíc zdá, že mezi posluchači bylo poměrně hodně vzdělaných lidí s kulturně-historickými zájmy, řečník si tedy (ostatně v souladu se svým naturelem) mohl dovolit i náročnější obraty a narážky (např. na biblický text: *duch se vznáší nad vodami a vane, kam chce* [62–63]). Posluchač projevu může být přesvědčen pouze tehdy, pokud ho řečník zaujme a udrží si pak jeho pozornost. To nebývá snadné, protože většina posluchačů už navštívila mnoho podobných příležitostí a dobře ví, co slavnostní projevy obvykle obsahují. Pokud tedy chce být řečník úspěšný, musí zvolit takové prostředky, které jsou natolik netradiční, aby posluchače

zaujaly, ale které je zároveň neurazí. V tomto případě mluvčí zvolil netradiční kompozici svého projevu: nezačíná úvodem, v němž by stručně charakterizoval příležitost, při níž byl projev prosloven, ale po oslovení přechází rovnou k neobvyklému, překvapivému a zdánlivě nesmyslnému tvrzení, že Hartmanická synagoga je staronová. Takový začátek mu dává větší šanci získat pozornost posluchačů, kteří mohou být zvědaví, o co své tvrzení opírá a jak ho vysvětlí.

Pro kladné přijetí projevu není důležité jen přizpůsobení projevu posluchači a upoutání jeho pozornosti, ale také představení osobnosti řečníka ve vhodném světle. Je např. důležité, aby si řečník proti sobě posluchače nepopudil přílišným zdůrazňováním vlastní osoby, aby nebudil dojem, že chce všechny poučovat. K tomu slouží prostředky, jimiž dává mluvčí najevo skromnost a nedostatečnost, zde například formulace *Nevím teď přesně, jak je to u Židů...* [62] Ta není primárně použita proto, že by byl řečník v této oblasti nevzdělaný, ale proto, aby se jako člověk nepatřící k židovské komunitě nedotkl přítomného zemského rabína a snad i dalších přítomných Židů tím, že by si zdánlivě osoboval právo na interpretaci něčeho, co „spadá do jejich kompetence“.

Dále je ve slavnostním projevu třeba na jednu stranu užitím vhodné míry patosu dát najevo závažnost okamžiku, na druhou stranu však tento patos udržovat v mezích tak, aby nezačal působit nudně, prázdně a nabubřele, a nebyl tak na překážku udržení pozornosti a přízně posluchačů. Proto řečník svůj projev odlehčuje vhodně zvolenými obraty či výrazy hovorovými, které kombinuje se slovy knižními či s neobvyklými slovními tvary nebo spojeními: Už v oslovení za sebou bezprostředně následují výrazy *pane zemský rabíne, paní ministryně, pane starosto, občané hartmaničtí* [1–2] (tj. oslovení oficiální vhodná ke slavnostní příležitosti; v posledním případě je tato slavnostnost zdůrazněna méně obvyklým slovosledem) a *lidé z okolí* [2] (tj. oslovení neutrální až hovorové). Mezi exkluzivnější jazykové prostředky zvyšující slavnostnost okamžiku dále patří řidší hláskové podoby slov (*staletí* místo *století* [10]), méně obvyklé slovní tvary (např. užití některých abstraktních podstatných jmen v množném čísle: *lidé [...]* *různých věr* [10], *nábožensky zabarvené řevnivosti* [13–14]) nebo slova více či méně knižní (*úděl* [20]). Patří sem i propojování textu projevu s jinými kulturně významnými texty (kromě zmíněné biblické parafráze se tu odkazuje i na dílo Karla Klostermanna), posouvání konkrétních událostí do abstraktní roviny (*propojila minulost s přítomností* [5]), užívání slov s kladným hodnotícím příznakem (*duchovní útočiště* [57], *spolupráce, vzájemná pomoc* [16], *oduševnělá vlast* [25], *dobrá vůle* [56]), stavěných často do kontrastu se slovy s příznakem záporným (*zášť, nenávisť* [17]), a také některé prostředky obrazného vyjadřování (*voda zapomnění* [30]). Jiná obrazná vyjádření, pokud spadají spíše do sféry hovorové, mohou však být naopak spolu s dalšími hovorovými výrazy a ustálenými spojeními prostředkem oslabení patosu, zcivilnění projevu a přiblížení se posluchačům: *aby stát nemusel mít tak velkou hlavu* [42]; *večerní hospoda* [17]; *doprošovat se státu* [39]; *byla to, tak říkajíc, klika* [49]. Ke zvýšení účinnosti a slavnostnosti projevu naproti tomu přispívá užívání rétorických figur, především těch založených na různých způsobech opakování slov (*získala účel nový, nový smysl* [59]; *těší se z dobré vůle dobrých lidí* [68]).

Z obsahového hlediska se autor snaží dodat události na závažnosti především jejím zařazením do historických souvislostí (*Hartmanická synagoga byla ve svém starším životě jedním z mnoha duchovních ohnisek tohoto kraje...* [8–9]) a také do celospolečenského rámce: tím, že opravu synagogy svépomocí místních představí jako příklad dobrého fungování občanské společnosti, ji na škále důležitosti přesune z úrovně událostí čistě lokálních na úroveň událostí s (téměř) celospolečenským dosahem. Témuž cíli slouží i už zmiňovaný překvapivý začátek, v němž je význam Hartmanické synagogy zdůrazněn srovnáním s její mnohem starší a slavnější pražskou obdobou, a také zdůraznění vzácnosti, jedinečnosti otevírané stavby (*je to jediná synagoga z mnoha desítek, co jich v tomto kraji kdysi bylo* [66–67]). Všechny tyto prostředky jsou pak zasazeny do promyšleně komponovaného celku projevu. Po překvapivém začátku prezentujícím Hartmanickou synagogu jako místo propojení minulosti a přítomnosti je nejprve v jednom odstavci podrobněji popsána zmiňovaná minulost (v níž jsou zdůrazněny motivy tolerance a spolupráce různých skupin, hlásících se ale k jediné vlasti), v dalším pak přítomnost (kde k motivu spolupráce a otevřenosti a vračejícímu se motivu stýkání přítomnosti s minulostí přistupuje ještě motiv občanské aktivity a zodpovědnosti za své okolí). Ten je pak dále rozveden a zobecněn v následujícím odstavci, zpodobňujícím opravu synagogy jako příklad dobrého fungování občanské společnosti. Další odstavec důležitost celé akce dočasně zpochybňuje (*Zdánlivě tu nešlo o nic víc než o rekonstrukci zchátralé budovy, nijak zvlášť architektonicky pozoruhodné...* [46–47]), ale jen proto, aby v kontrastu lépe vynikla proklamovaná nemateriální hodnota stavby (*stoupla totiž o onu investici dobré vůle* [56]). Závěrečný odstavec, v němž se opět prostřednictvím biblického citátu vrací propojení minulosti s přítomností a který je zakončen promyšleně patetickou pointou, pak vhodně posouvá celkové vyznění textu směrem k závažnosti a slavnostnosti.

(03)

Česká literatura do konce 18. století

Antonín Franci Sýkora: *Zpěvník*
vědecky odborný styl (Jaroslav Markl:
Nejstarší sbírky českých lidových písní)
Interpretace textů Petr Nejedlý

Antonín Franci Sýkora: Zpěvník

1

- 1 Když jsem já k vám chodíval,
pejsek na mě štěkával.

Já mu házel z kapsy kůrky:
„Pust' mě, pejsku, do komůrky.“

- 5 Do komůrky malá chvilka,
tam je byla kratochvilka.

Do komůrky sem se dostal,
s mou panenkou sem se vyspal.

- Nebudu k vám chodívat,
10 nechcete mně vodvívávat.

Ani voken, ani dveří,
kde má znejmilejší leží.

Vaše dcera tuze pyšná,
ani za mnou ven nevyšla.

- 15 Vaše dcera tuze myslí,
ani chleba nevymísí.

2

Nedej, Bože, abych umřel,
až zaplatím, co jsem dlužen.
Nejsem dlužen, jen křesťanům,
20 židům a všechněm šenkýřům.

Já jsem kadlec vod Limburka,
dělám plátno, jen to břínká,
dělám plátno tlustý, tenký,
hezkejm holkám na košilky.

- 25 Třebas já byl votrhánek,
jenom když mám piva žbánek;

piva džbánek, hezkou holku,
třebas byla bez podolku.

30 Jen sem ji jednou vyprovázel,
někdo za mnou hroudy házel:
dyž je házel, nešť je házel,
já ji přece vyprovázel.

35 Kdybych věděl, že má budeš,
dal bych dláždit, kady půjdeš,
dal bych dláždit dlaždičkama,
kady pudeš kramflíčkama.

40 Kdybych já měl, co má táta,
nestál bych já vo děvčata:
náš táta má hodnou mámu,
já takovou nedostanu.

Nevěděl jsem, co mám dělat,
tři záhony za den zvorat,
jeden dolů, dva nahoru,
jen vy, holky, za mnou dolů.

*Antonín Franci Sýkora: rukopisný zpěvník (druhá polovina
18. století, zpěvník je uložen v knihovně Národního muzea v Praze
pod signaturou IV E 45; rukopisná edice Petra Nejedlého)*

Toto je pouze náhled elektronické knihy. Zakoupení její plné verze je možné v elektronickém obchodě společnosti eReading.